

Ποιοτική έρευνα σε έξι εύκολα βήματα Η επιστημολογία, οι μέθοδοι και η παρουσίαση

Στέφανος Μαντζούκας

Νοσηλεύτης, MSc, PhD, Λέκτορας Νοσηλευτικής Ενηλίκων, Ινστιτούτο
υγείας και Ανθρωπίνων Επιστημών, Thames Valley University, Λονδίνο,
Μ. Βρετανία

Thames Valley University, Λονδίνο, Μ. Βρετανία

ΠΕΡΙΛΗΨΗ Η ποιοτική έρευνα αποτελεί όχι μόνο μια ερευνητική μεθοδολογία που η χρήση της διαρκώς αποκτά όλο και μεγαλύτερη σπουδαιότητα, αλλά και μια μεθοδολογία που είναι ιδιαίτερα σχετική με τη νοσηλευτική πράξη και χρήσιμη για τη διερεύνηση και διεύρυνση της νοσηλευτικής γνώσης. Ωστόσο, υπάρχει μια σχετική συγγραφική ένδεια στην ελληνική νοσηλευτική βιβλιογραφία για τους τρόπους διεξαγωγής και αξιολόγησης της ποιοτικής μεθοδολογίας. Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν η ανασκόπηση των χαρακτηριστικών της ποιοτικής μεθοδολογίας και η δημιουργία ενός μοντέλου από σαφή βήματα για τη διεξαγωγή και αξιολόγηση της ποιοτικής έρευνας. Η μέθοδος συλλογής του υλικού, που χρησιμοποιήθηκε για τη διερεύνηση της παρούσας εργασίας, ήταν η ευρεία βιβλιογραφική αναζήτηση με τη χρήση των ηλεκτρονικών βάσεων δεδομένων ovid, CINAHL και medline, και με τη χειροδιαλογή βιβλίων σχετικών με το θέμα. Τα χαρακτηριστικά της ποιοτικής έρευνας είναι η κατανόηση και η ερμηνεία των εμπειριών και πεποιθήσεων των συμμετεχόντων στην έρευνα. Για να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι, ο ερευνητής χρειάζεται να ακολουθήσει τα ακόλουθα έξι βήματα: (α) καθορισμός του αντιληπτικού περιγράμματος, (β) σχηματισμός της ερευνητικής ερώτησης, (γ) ορισμός του δείγματος, (δ) αποσαφήνιση

Qualitative research in six easy steps The epistemology, the methods and the presentation

Stefanos Mantzoukas

RN, MSc, PhD, Lecturer in Adult Nursing, Institute of Health and Human
Sciences, Thames Valley University, London, UK

Thames Valley University, London, UK

ABSTRACT Qualitative research is not only a research methodology that its' utilisation has acquired an unabated eminence, but it is also a methodology that is very relevant to nursing practice and useful for the research and development of nursing knowledge. Nevertheless, there is a relevant writing deprivation in the Greek nursing literature with regards the conduct and evaluation of qualitative methodologies. The aim of this article was the review of the characteristics of qualitative methodologies and the development of a model of explicit steps for the conduct and evaluation of qualitative research. The method of data collection used to research the current article was a broad literature search using the computerised databases ovid, CINAHL and medline, and searching of relevant books by hand. The characteristics of qualitative research are the understanding and the interpretation of the research participants' experiences and perceptions. For this to be achieved the following six steps need to be followed: (a) define the conceptual framework, (b) outline of the research question, (c) specify the sample, (d) explicate the data collecting method, (e) presentation of the data analysis methods and (f) detail the presentational and writing style. In the current model for conducting and evaluating qualitative

της μεθόδου συγκέντρωσης των δεδομένων, (ε) παρουσίαση της μεθόδου ανάλυσης των δεδομένων και (στ) συγκεκριμενοποίηση του τρόπου παρουσίασης και συγγραφής. Τα έξι αυτά βήματα στο παρόν μοντέλο διεξαγωγής και αξιολόγησης της ποιοτικής έρευνας έχουν μια λογική διάθρωση, συγκεκριμένο χαρακτήρα και ορισμένη μορφή, ώστε να εξυπηρετούνται και να επιτυγχάνονται οι σκοποί της ποιοτικής έρευνας.

Λέξεις-κλειδιά:

- Ποιοτική έρευνα • Μοντέλο αξιολόγησης έρευνας
- Μέθοδοι έρευνας • Επιστημολογία
- Παρουσίαση αποτελεσμάτων

Υπεύθυνος αλληλογραφίας

Δρ Στ. Μαντζούκας
Αρχιμανδρείου 60, 453 33 Ιωάννινα
Τηλ. 26510-78 836
E-mail: smantzoukas@hotmail.com

Key words:

- Qualitative research • Model for evaluating research
- Research methods • Epistemology
- Presentation of findings

Corresponding author

Dr St. Mantzoukas
60 Archimandriou street, GR-453 33 Ioannina, Greece
Tel. +30 26510-78 836
E-mail: smantzoukas@hotmail.com

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι ερευνητικές μεθοδολογίες στη Νοσηλευτική και στον ευρύτερο κοινωνικό και υγειονομικό τομέα διακρίνονται σε δύο βασικές ερευνητικές φιλοσοφίες, σε ποσοτικές και σε ποιοτικές. Αυτός ο διαχωρισμός οφείλεται σε έναν απλό και πρακτικό λόγο, που έχει να κάνει με τους στόχους και τις επιδιώξεις της κάθε ερευνητικής μεθοδολογίας. Έτσι, παρά τους διαφορετικούς στόχους ή μάλλον εξαιτίας αυτών, οι ποσοτικές και οι ποιοτικές μεθοδολογίες εμφανίζουν ορισμένα χαρακτηριστικά. Ωστόσο, αυτά τα χαρακτηριστικά διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους και επιφέρουν μια σειρά από πρακτικές συνέπειες στη διεξαγωγή και τελική συγγραφή της έρευνας.^{1,2}

Η ποσοτική έρευνα χαρακτηρίζεται από την επιδίωξη του ερευνητή να συλλέξει αντικειμενικά και γενικά δεδομένα για κάποιο φαινόμενο και στη συνέχεια να μετατρέψει αυτά τα δεδομένα σε αριθμητικά ή στατιστικά στοιχεία, ώστε να προβεί σε συγκρίσεις μεταξύ των διαφόρων μεταβλητών και να παράσχει αντικειμενικές επεξηγήσεις για τα αίτια ή τις σχέσεις μεταξύ των μεταβλητών, που θα αποτελούν μια αντικειμενική και γενική θεωρία για το φαινόμενο της έρευνας.¹⁻³ Αντίθετα, η ποιοτική έρευνα χαρακτηρίζεται από την επιδίωξη του ερευνητή να εξερευνήσει και να κατανοήσει σε βάθος τις υποκειμενικές αντιλήψεις, πεποιθήσεις και εμπειρίες συγκεκριμένων προσώπων αναφορικά με κάποιο φαι-

research, these six steps have a logical articulation, specific characteristics and a definitive form as to enable and to achieve the aims of qualitative research.

νόμενο, ώστε να δημιουργηθεί μια βαθύτερη, αρτιότερη και περισσότερο επεξεργασμένη γνώση για το υπό έρευνα φαινόμενο, η οποία θα εμπεριέχει μια ολιστική και βαθύτερη ερμηνεία για τους συμμετέχοντες στην έρευνα και το περιβάλλον τους σε σχέση με το φαινόμενο της έρευνας.¹⁻⁴

Με άλλα λόγια, στόχος της ποσοτικής έρευνας είναι να μετατραπουν όλα τα δεδομένα της έρευνας σε αριθμητική, νουμερική ή στατιστική γλώσσα, ώστε να μπορούν να προσμετρηθούν με μαθηματική ακρίβεια και να συγκριθούν οι ποσότητές τους (εξ ου και ο όρος ποσοτική έρευνα). Αντίθετα, η ποιοτική έρευνα δεν χρησιμοποιεί καθόλου αριθμούς ή μαθηματική λογική, αλλά καταγράφει κατά γράμμα τα λεγόμενα ή δρώμενα των συμμετεχόντων, ώστε να μπορέσει να ερμηνεύσει γιατί απαντούν ή δρουν με το συγκεκριμένο τρόπο οι συμμετέχοντες και να κατανοήσει σε βάθος τα αισθήματα, τα κίνητρα, τις επιδιώξεις και το περιβάλλον τους. Θέλει, δηλαδή, να κατανοήσει την ποιότητα των όσων λένε και κάνουν οι συμμετέχοντες, καθώς και τους άδηλους ή πρόδηλους παράγοντες που επηρεάζουν αυτή την ποιότητα (εξ ου και ο όρος ποιοτική έρευνα). Σε συντομία, η ποσοτική έρευνα απαντά στο «πόσο» και στο «τι», ενώ η ποιοτική στο «πώς» και στο «γιατί».^{5,6}

Το γεγονός, λοιπόν, ότι η ποσοτική και η ποιοτική έρευνα διαφέρουν τόσο στους στόχους τους όσο και στο τι επιδιώκουν και μπορούν να απαντήσουν, οδηγεί

σε μια σειρά από συνέπειες. Καταρχήν, τα αντιληπτικά περιγράμματα* που ενημερώνουν την έρευνα θα είναι διαφορετικά, αφού στη μια περίπτωση στόχος είναι η αντικειμενική και γενικευμένη αλήθεια, ενώ στην άλλη η υποκειμενική και προσωπική ερμηνεία.^{2,4,6} Αυτό έχει ως περαιτέρω συνέπεια η ερευνητική ερώτηση να ρωτά διαφορετικά πράγματα, το δείγμα να επιλέγεται με διαφορετικούς τρόπους, τα δεδομένα να συλλέγονται με διαφορετικά εργαλεία και να αναλύονται με διαφορετικές μεθόδους και, τέλος, η παρουσίαση και συγγραφή να είναι πολύ διαφορετική μεταξύ των δύο μεθοδολογιών.^{1,2,6}

Τέλος, αλλά σίγουρα όχι λιγότερο σημαντικό, για τη διεξαγωγή έγκυρης έρευνας είναι η ανάγκη να υπάρχει συνέχεια, αλληλουχία και συνάφεια μεταξύ όλων των βημάτων της ερευνητικής διεργασίας. Με άλλα λόγια, δεν θα πρέπει να υπάρχει αντίφαση μεταξύ του αντιληπτικού περιγράμματος, της ερώτησης και των μεθόδων συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων. Δηλαδή, το επόμενο βήμα οφείλει να αποτελεί φυσική και λογική συνέπεια του προηγούμενου.^{7,8}

Αυτό είναι ιδιαίτερα φανερό και έχει διαπραγματευθεί σε βάθος ως προς την ποσοτική έρευνα, όπου η βασική θέση είναι ότι όσο πιο πιστά ακολουθούνται οι κανόνες της μεθοδολογίας, τόσο πιο αξιόπιστη και έγκυρη είναι η έρευνα.^{2,9,10} Ωστόσο, όσον αφορά στην ποιοτική έρευνα, υπάρχει ασάφεια, θολερότητα και μερικές φορές υπεραπλούστευση στην υφιστάμενη σχέση μεταξύ των βημάτων που απαρτίζουν τη μεθοδολογία, με αποτέλεσμα –σύμφωνα με τη Morse– να διεξάγεται «κακή» ποιοτική έρευνα και να παράγονται αποτελέσματα δίχως νόημα.¹¹ Αυτό οφείλεται στο ότι (α) η ποιοτική έρευνα είναι σχετικά νεότερη μεθοδολογία επιστημονικής αναζήτησης σε σύγκριση με την ποσοτική μεθοδολογία, (β) η ίδια η ποιοτική έρευνα υποστηρίζει πως η αυστηρή προσκόλληση στη μεθοδολογία μπορεί να δημιουργεί προβλήματα για την ποιοτική έρευνα και (γ) τα κριτήρια επιστημονικής έρευνας συχνά ταυτίζονται με αυτά της ποσοτικής έρευνας, με αποτέλεσμα

να χρησιμοποιούνται άκριτα και για τη διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας.^{12–14}

Σκοπός, λοιπόν, του παρόντος άρθρου είναι να διαλευκάνει αυτή την υφιστάμενη ασάφεια σχετικά με την αλληλουχία και λογική συνέχεια μεταξύ των διαφόρων σημείων της ποιοτικής έρευνας με το να παράσχει έξι σαφή βήματα για τη διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας. Το κάθε βήμα αναλύεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να καταδεικνύεται με σαφήνεια ο τρόπος με τον οποίο συνδέεται με το προηγούμενο βήμα στη διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας, καθώς και το πώς οδηγεί στο επόμενο βήμα. Τα έξι αυτά βήματα ξεκινούν με το αντιληπτικό περίγραμμα του ερευνητή, που στη συνέχεια οδηγεί στο σχηματισμό της ερευνητικής ερώτησης, η οποία οδηγεί στην επιλογή του δείγματος και αυτή στα εργαλεία που πρέπει να χρησιμοποιηθούν για να συλλεχθούν τα δεδομένα και στους τρόπους με τους οποίους αυτά θα αναλυθούν και καταλήγει στον τρόπο παρουσίασης και συγγραφής των αποτελεσμάτων.

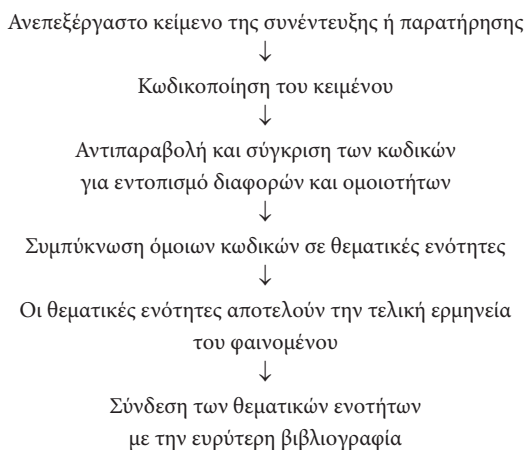
Απώτερος σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να εφοδιάσει τους νέους ερευνητές που θέλουν να διεξάγουν ποιοτική έρευνα με μια σειρά από απλά, κατανοητά και λογικά βήματα που πρέπει να ακολουθήσουν. Επιπλέον, στόχος του είναι να παράσχει ένα μοντέλο από έξι σαφή βήματα στους φοιτητές της Νοσηλευτικής και στους κλινικούς νοσηλευτές που επιθυμούν να κάνουν κριτική ανάλυση σε μια ποιοτική έρευνα, τα αποτελέσματα της οποίας θέλουν να εφαρμόσουν. Ένα τέτοιο μοντέλο κριτικής αξιολόγησης των βημάτων μιας έρευνας είναι απαραίτητο για την αξιολόγηση της εγκυρότητας ή μη των αποτελεσμάτων της έρευνας, αφού τα αποτελέσματα από μόνα τους δεν είναι δυνατόν να κριθούν ως έγκυρα ή μη. Το μόνο που μπορεί να αξιολογηθεί είναι αν τα βήματα της ερευνητικής διαδικασίας ήταν έγκυρα ή όχι, αν δηλαδή συνδέονταν λογικά και με συνέχεια μεταξύ τους. Έτσι, τα αποτελέσματα μιας έρευνας είναι έγκυρα, αν τα βήματα που ακολουθήθηκαν στην ερευνητική διαδικασία έγιναν με τέτοιο τρόπο, ώστε να συνδέονται μεταξύ τους με λογική συνέπεια, συνέχεια και αλληλουχία. Αν αυτή η συνέπεια, συνέχεια και αλληλουχία μεταξύ των βημάτων της ερευνητικής διαδικασίας δεν υπάρχει, τότε και τα αποτελέσματα της έρευνας δεν μπορούν να θεωρηθούν έγκυρα ή, σε κάθε περίπτωση, δεν υπάρχει τρόπος για να αξιολογηθούν. Με άλλα λόγια, η εγκυρότητα των βημάτων της ερευνητικής διαδικασίας είναι αυτή που καθορίζει και την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων της έρευνας.

* Στη συνέχεια του άρθρου θα γίνει ανάλυση του όρου «αντιληπτικά περιγράμματα». Για περαιτέρω και λεπτομερή πληροφόρηση σχετικά με τον παραπάνω όρο, συμβουλευτείτε το άρθρο: Μαντζούκας Σ. Έρευνα και αντιληπτικά περιγράμματα: Τα είδη και η χρησιμότητά τους για τους ερευνητές νοσηλευτές. *Νοσηλευτική* 2003, 42:405–413

Τα διάφορα στάδια της ανάλυσης δεδομένων παρουσιάζονται συνοπτικά στην εικόνα 1.

ΑΝΤΙΛΗΠΤΙΚΟ ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ (1ο βήμα)

Το πρώτο βήμα στην ερευνητική διαδικασία είναι ο καθορισμός του αντιληπτικού περιγράμματος του ερευνητή.⁷ Το αντιληπτικό περίγραμμα περιλαμβάνει το σύνολο των πεποιθήσεων και αντιλήψεων του ερευνητή αναφορικά με την πραγματικότητα, την αλήθεια και τη γνώση. Με άλλα λόγια, είναι ο τρόπος με τον οποίο ο ερευνητής βλέπει την πραγματικότητα, αν δηλαδή η πραγματικότητα υπάρχει ανεξάρτητα από την ανθρώπινη οντότητα ή αν η πραγματικότητα είναι κάθε φορά δημιούργημα του κάθε ανθρώπου. Επιπλέον, τα αντιληπτικά περιγράμματα εκτείνονται για να συμπεριλάβουν την αντίληψη του ερευνητή όσον αφορά στη σύλληψη αυτής της πραγματικότητας, αν δηλαδή η πραγματικότητα εκφράζεται με τη μορφή της αντικειμενικής και απόλυτης αλήθειας που ο κάθε άνθρωπος την αντιλαμβάνεται με τον ίδιο τρόπο ή αν η αλήθεια είναι υποκειμενική και εξατομικευμένη και αν υπάρχουν πολλαπλές αλήθειες, όσοι δηλαδή και οι άνθρωποι. Τέλος, το αντιληπτικό περίγραμμα περιλαμβάνει τη σχέση που υπάρχει μεταξύ της πραγματικότητας ή της αλήθειας με την ανθρώπινη γνώση, αν δηλαδή ο άνθρωπος μπορεί να γνωρίζει την αλήθεια και την πραγματικότητα με απόλυτο, ακριβή και ολοκληρωτικό τρόπο ή αν κάθε φορά μπορεί να γνωρίζει κάποιο μέρος της αλήθειας και της πραγματικότητας για μια συγκεκριμένη κατάσταση ή ένα συγκεκριμένο άνθρωπο.^{2,7,15}

Εικόνα 1. Συνοπτική περιγραφή των διαφόρων σταδίων της ανάλυσης δεδομένων για την ποιοτική έρευνα.^{1,2,28}

Τα αντιληπτικά περιγράμματα που σχετίζονται με την ποιοτική έρευνα είναι το κριτικό αντιληπτικό περίγραμμα (critical theory paradigm) και το ερμηνευτικό/σχετικιστικό αντιληπτικό περίγραμμα (interpretive/relativist/constructivist paradigm).^{1,2,14} Πολύ συνοπτικά, τα δύο αυτά αντιληπτικά περιγράμματα πρεσβεύουν πως δεν υπάρχει αντικειμενική πραγματικότητα ή, ακόμα και αν υπάρχει, δεν έχει κανένα νόημα να προσπαθήσει ο ερευνητής να την κατανοήσει, και αυτό γιατί ο κάθε άνθρωπος βιώνει και αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα με μοναδικό τρόπο. Αυτό που έχει σημασία, λοιπόν, για την ανθρώπινη γνώση είναι να κατανοηθεί σε βάθος το πώς ο κάθε συμμετέχων στην έρευνα αντιλαμβάνεται την πραγματικότητά του. Αυτή η σε βάθος κατανόηση θα επιτρέψει να αποκτηθεί μια πιο επεξεργασμένη γνώση για τους συμμετέχοντες στην έρευνα, το φαινόμενο της έρευνας και το περιβάλλον όπου η έρευνα λαμβάνει χώρα. Με άλλα λόγια, οι βασικές θέσεις αυτών των δύο περιγραμμάτων συμπίπτουν με τους βασικούς στόχους της ποιοτικής έρευνας.^{1,2}

Έτσι, ο ερευνητής που διεξάγει ποιοτική έρευνα πρέπει να διασαφηνίσει αμέσως μετά τη βιβλιογραφική ανασκόπηση το αντιληπτικό περίγραμμα, που είναι κατά κύριο λόγο είτε το κριτικό αντιληπτικό περίγραμμα είτε το ερμηνευτικό/σχετικιστικό αντιληπτικό περίγραμμα. Αφού προσφέρει μια σχετική θεωρητική ανάλυση σε ένα από τα δύο αυτά περιγράμματα (ανάλογα με το ποιο έχει επιλέξει), ώστε να αποδεικνύει τη γνώση του αναφορικά με τις θεμέλιες θέσεις του περιγράμματος, στη συνέχεια θα πρέπει να κάνει το αντιληπτικό περίγραμμα σχετικό με την έρευνά του.

Ακολούθως, ο ερευνητής θα πρέπει να διευκρινίσει πώς ο ίδιος βλέπει την πραγματικότητα για το φαινόμενο που ερευνά, και αυτό γιατί –σύμφωνα με τα δύο αυτά περιγράμματα– ο ερευνητής έχει και αυτός τις δικές του πεποιθήσεις και αντιλήψεις για το υπό έρευνα φαινόμενο. Αυτό δεν είναι αρνητικό ή αθέμιτο για την ποιοτική έρευνα, αλλά αντιθέτως είναι και θεμιτό και αναγκαίο, γιατί αν ο ερευνητής δεν έχει γνώση και εμπειρία για το υπό έρευνα φαινόμενο, τότε δεν μπορεί να ερμηνεύσει τα λεγόμενα των συμμετεχόντων του.^{16–18} Δηλαδή, αυτό που ακολουθεί τη θεωρητική τοποθέτηση αναφορικά με ποιο αντιληπτικό περίγραμμα θα ενημερώσει την έρευνα, είναι το πρακτικό μέρος, όπου ο ερευνητής χρησιμοποιώντας την ανακλαστική διεργασία θα παρουσιάσει τις δικές του πεποιθήσεις και αντιλήψεις για το υπό έρευνα φαινόμενο.

Τέλος, μολονότι το κριτικό αντιληπτικό περίγραμμα και το ερμηνευτικό/σχετικιστικό αντιληπτικό περίγραμμα σχετίζονται με την ποιοτική έρευνα και είναι αυτά που χρησιμοποιούνται συνήθως στην ποιοτική έρευνα, δεν πρέπει να θεωρηθούν ότι αποτελούν αποκλειστικά περιγράμματα για την ποιοτική έρευνα ή να λειτουργήσουν απαγορευτικά για κάποιο άλλο αντιληπτικό περίγραμμα. Ωστόσο, τα προαναφερθέντα αντιληπτικά περιγράμματα έχουν μια λογική συγγένεια και συνάφεια με την ποιοτική έρευνα και είναι αυτά που αναμένει ο αναγνώστης να συναντήσει, όταν διαβάζει κάποια έρευνα βασισμένη στην ποιοτική μεθοδολογία. Γι' αυτό, συστήνεται στους νέους ερευνητές να χρησιμοποιούν τα ανωτέρω δύο αντιληπτικά περιγράμματα. Αν κάποιος αποφασίσει να χρησιμοποιήσει κάποιο άλλο περίγραμμα, θα πρέπει να καταδείξει λεπτομερώς το πώς συμβιβάζονται οι θέσεις του περιγράμματος με τους στόχους της ποιοτικής έρευνας.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΩΤΗΣΗ (2ο βήμα)

Το δεύτερο βήμα στο σχεδιασμό και τη διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας είναι ο σχηματισμός της κατάλληλης ερευνητικής ερώτησης. Μολονότι αυτό μπορεί να φαίνεται εύκολο και σχεδόν αυτονόητο, αποτελεί συνήθως μια ιδιαίτερα απαιτητική διαδικασία και συχνά είναι η πλέον πολύπλοκη και καθοριστική παράμετρος στην έγκυρη διεξαγωγή μιας έρευνας απ' ό,τι συνήθως πιστεύει ο ερευνητής στην αρχή. Αν δεν υπάρχει ερευνητική ερώτηση δεν μπορεί να υπάρχει και απάντηση, δηλαδή δεν μπορούν να υπάρχουν αποτελέσματα στην έρευνα. Επίσης, αν δεν υπάρχει σαφής ερευνητική ερώτηση, δεν μπορεί να υπάρχουν και σαφείς απαντήσεις-αποτελέσματα στην έρευνα. Ομοίως, αν η ερευνητική ερώτηση δεν είναι κατάλληλη για το αντιληπτικό περίγραμμα και τη μεθοδολογία που χρησιμοποιείται, ούτε και οι απαντήσεις-αποτελέσματα θα είναι κατάλληλες και, κατά συνέπεια, θα είναι μη έγκυρα τα αποτελέσματα, όποια κι αν είναι αυτά.¹⁹⁻²¹

Συνεπώς, η ερευνητική ερώτηση εμπεριέχει –εκτός από την κεντρική ιδέα ή θέμα για έρευνα– και τις βασικές κατευθύνσεις αναφορικά με το σχεδιασμό και τη διεξαγωγή της έρευνας.^{21,22} Γι' αυτόν το λόγο, η ερευνητική ερώτηση είναι αναγκαίο να αναδύεται μέσα από το αντιληπτικό περίγραμμα και να οδηγεί με ομαλό τρόπο στις μεθόδους συγκέντρωσης και ανάλυσης των δεδομένων. Σε απλή γλώσσα, η ερευνητική ερώτηση αποτελεί τον ενδιάμεσο κρίκο μεταξύ του αντιληπτικού περι-

γράμματος και των μεθόδων διεξαγωγής της έρευνας και θα πρέπει να συνδέει τις δύο αυτές παραμέτρους με λογική συνέχεια και συνέπεια.²²

Στην ποιοτική έρευνα, λοιπόν, όπως ήδη έχει αναφερθεί, το αντιληπτικό περίγραμμα καθορίζει ότι στόχος της έρευνας είναι η σε βάθος κατανόηση, εξερεύνηση ή ερμηνεία των προσωπικών αντιλήψεων, πεποιθήσεων και εμπειριών των συμμετεχόντων. Επιπλέον, σκοπός της ποιοτικής έρευνας, όπως και πάλι έχει αναφερθεί, είναι να δώσει απαντήσεις στο «πώς» και στο «γιατί». Επομένως, η ερευνητική ερώτηση σε μια ποιοτική έρευνα πρέπει να εμπεριέχει τις παραπάνω λέξεις-κλειδιά. Για παράδειγμα, θα πρέπει να ξεκινά με την ακόλουθη μορφή: «κατανοώντας σε βάθος τις αντιλήψεις των ... για το πώς ...» ή «εξερευνώντας τις πεποιθήσεις των ... γιατί ...» ή «ερμηνεύοντας τις εμπειρίες των ...».

Αποτελεί σαφή αντίφαση για την ποιοτική έρευνα και κατ' επέκταση οδηγεί σε μη έγκυρη έρευνα το να ξεκινά η ερευνητική ερώτηση με τη φράση «η προσμέτρηση των αποτελεσμάτων της μεθόδου Χ σε σχέση με τη μέθοδο Ψ», αφού σκοπός της ποιοτικής έρευνας δεν είναι σε καμία περίπτωση η ποσοτική προσμέτρηση. Το ίδιο ισχύει αν η ερευνητική ερώτηση παίρνει τη μορφή υπόθεσης, δηλαδή «αν εφαρμοστεί η μέθοδος Χ, θα υπάρξουν τα αποτελέσματα Ψ», και αυτό γιατί η ποιοτική έρευνα δεν έχει σκοπό να ανακαλύψει με απόλυτο τρόπο τη μία και μόνη σωστή απάντηση που μπορεί να γενικευτεί και να χρησιμοποιηθεί, για να γίνουν προβλέψεις για το υπό έρευνα φαινόμενο. Αυτού του είδους οι ερωτήσεις απαντώνται με ποσοτικές ερευνητικές μεθοδολογίες.

Τέλος, αξίζει να διευκρινιστεί σε αυτό το σημείο ότι η ερευνητική ερώτηση δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται με τον αυστηρό γραμματικό όρο της, δηλαδή δεν απαιτείται να έχει ερωτηματική μορφή και να τελειώνει με ερωτηματικό. Η ερευνητική ερώτηση, ακόμη και για τις ποσοτικές μεθοδολογίες, δεν τελειώνει πάντοτε με ερωτηματικό, όπως στην περίπτωση όπου ο ερευνητής σχηματίζει μια υπόθεση, π.χ. «αν εφαρμόσω το Α, θα συμβεί το Β». Στις ποιοτικές ερευνητικές μεθοδολογίες η ερευνητική ερώτηση σχεδόν ποτέ δεν έχει ερωτηματικό χαρακτήρα και αυτό γιατί, όπως ήδη αναφέρθηκε, δεν έχει σκοπό να δώσει μια απόλυτη απάντηση σε μια απόλυτη και προκαθορισμένη ερώτηση. Πολύ απλά, αυτό συμβαίνει στην ποιοτική έρευνα επειδή οι ερωτήσεις ουσιαστικά δημιουργούνται πάνω στη διαδικασία της συλλογής των δεδομένων. Δηλαδή, δεν μπορεί εκ των

προτέρων ο ερευνητής να γνωρίζει τις μοναδικές εμπειρίες, πεποιθήσεις και τα πιστεύω των συμμετεχόντων στην έρευνα και να κατασκευάσει μια απόλυτη ερευνητική ερώτηση γι' αυτούς, αλλά θα κατασκευάζει κάθε φορά μοναδικές ερωτήσεις για κάθε μοναδική εμπειρία ή πεποίθηση του κάθε συμμετέχοντα. Αυτό, όμως, δεν επιτρέπει την κατασκευή μιας απόλυτης ερευνητικής ερώτησης. Ωστόσο, αυτό που αποτελεί την ερευνητική ερώτηση για την ποιοτική έρευνα είναι η σαφής δήλωση μιας κεντρικής θέσης για κάποιο φαινόμενο ή θέμα. Έτσι, η ερευνητική ερώτηση για τις ποιοτικές ερευνητικές μεθοδολογίες παίρνει τη μορφή σαφούς δήλωσης πάνω σε κάποιο θέμα, π.χ. «κατανοώντας σε βάθος την εμπειρία ασθενών με καρκίνο μαστού αναφορικά με το πώς είναι να υποβάλλονται σε εβδομαδιαίες ακτινοβολίες».

ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ (3ο βήμα)

Εφόσον ο ερευνητής καθορίσει ότι η έρευνα θα είναι ποιοτική, ότι θα βασίζεται είτε στο κριτικό είτε στο ερμηνευτικό/σχετικιστικό αντιληπτικό περίγραμμα και ότι η ερευνητική ερώτηση θα εμπεριέχει την προαναφερθείσα δομή και τις λέξεις-κλειδιά, στη συνέχεια θα πρέπει να διευκρινίσει δύο βασικά θέματα αναφορικά με το ερευνητικό του δείγμα. Πρώτον, πόσο μεγάλο θα είναι το ερευνητικό δείγμα και, δεύτερον, πώς θα το επιλέξει.^{23,24} Για παράδειγμα, στην ποσοτική έρευνα ο ερευνητής θα επιδιώξει να συγκεντρώσει το μεγαλύτερο δυνατό δείγμα με τα τυπικά χαρακτηριστικά του μέσου όρου ανθρώπου και θα το συλλέξει με μεθόδους αντικειμενικές και με τεχνικές τυχαίας δειγματοληψίας, ώστε να είναι σίγουρος ότι θα περιλάβει τα γενικά και αντικειμενικά χαρακτηριστικά που έχουν όλοι οι άνθρωποι, γεγονός που θα του επιτρέψει να γενικεύσει και να παράσχει προβλέψεις για τον υπόλοιπο όμοιο πληθυσμό.^{20,25}

Ωστόσο, ο ποιοτικός ερευνητής, σύμφωνα με τα αντιληπτικά περιγράμματα που πληροφορούν την ποιοτική μεθοδολογία, δεν έχει σκοπό να συλλάβει το γενικό και αντικειμενικό, αλλά το ειδικό και συγκεκριμένο. Επιπλέον, η ερευνητική ερώτηση δεν έχει στόχο την ποσότητα αλλά την ποιότητα. Έτσι, λοιπόν, υπακούοντας στον κανόνα ότι πρέπει να υπάρχει συνέχεια, συνέπεια και αλληλουχία μεταξύ όλων των βημάτων της έρευνας, ο ποιοτικός ερευνητής δεν μπορεί να έχει ως στόχο το μεγάλο ποσοτικό δείγμα ούτε την αντικειμενική και τυχαία δειγματοληψία. Σύμφωνα με τις Morse & Field,²⁶

η ποιοτική δειγματοληψία βασίζεται σε δύο βασικούς κανόνες: της καταλληλότητας και της επάρκειας. Δηλαδή, για την ποιοτική έρευνα το δείγμα θα πρέπει να είναι το κατάλληλο για την ερμηνεία του φαινομένου και θα πρέπει να είναι επαρκές όχι σε ποσότητα αλλά σε παροχή ποιοτικών πληροφοριών που θα επιτρέψουν να επιτευχθεί η έννοια του κορεσμού, αναφορικά με τις πληροφορίες για το υπό έρευνα φαινόμενο.²⁶⁻²⁸

Πιο απλά, στην ποιοτική έρευνα το δείγμα δεν χρειάζεται να είναι ποσοτικά μεγάλο για τη διεξαγωγή έγκυρης έρευνας. Συνήθως αφορά σε διψήφιο ή ακόμη και σε μονοψήφιο αριθμό. Ένα μεγάλο δείγμα δεν εξυπηρετεί ούτε τους στόχους ούτε τους σκοπούς της ποιοτικής έρευνας. Αντιθέτως, ένα μεγάλο δείγμα συνήθως λειτουργεί αρνητικά για την εγκυρότητα της ποιοτικής έρευνας, αφού μέσα στο μεγάλο αριθμό των συμμετεχόντων χάνονται τα υποκειμενικά και εξατομικευμένα χαρακτηριστικά, τα οποία θέλει να κατανοήσει η ποιοτική έρευνα.^{1,29}

Επιπλέον, το δείγμα πρέπει να είναι κατάλληλο, να έχει δηλαδή τα στοιχεία εκείνα που ο ποιοτικός ερευνητής θέλει να ερευνήσει, καθώς και τη γνώση και τη θέληση να συμμετάσχει στην έρευνα.^{1,29,30} Αυτό το δείγμα χαρακτηρίζεται ως δείγμα σκοπιμότητας (purposive sampling), δηλαδή ο ερευνητής σκοπίμως επιλέγει το δείγμα και όχι τυχαία, γιατί το συγκεκριμένο δείγμα έχει τη γνώση, τα χαρακτηριστικά και τη θέληση να του δώσει πιο ολοκληρωμένες και σε βάθος απαντήσεις στην ερευνητική του ερώτηση. Έτσι, το δείγμα επιλέγεται όχι με αντικειμενικές και τυχαίες τεχνικές, αλλά με βάση την υποκειμενική γνώση του ερευνητή για τα χαρακτηριστικά του δείγματος.^{1,29,30}

Τέλος, το δείγμα δεν απαιτείται να είναι αντιπροσωπευτικό, αφού ο βασικός στόχος της ποιοτικής έρευνας δεν είναι τα γενικά και αντικειμενικά χαρακτηριστικά. Δηλαδή, αν ο ευρύτερος πληθυσμός απαρτίζεται κατά 20% από έγχρωμους, κατά 20% από asiáτες, κατά 50% από λευκούς και κατά 10% από διάφορες άλλες κατηγορίες, αυτό δεν χρειάζεται να αντανakλάται και στο δείγμα. Ο στόχος στην ποιοτική έρευνα είναι η βαθύτερη κατανόηση των υποκειμενικών εμπειριών, άρα δεν έχει σημασία πόσοι έγχρωμοι, asiáτες ή λευκοί συμμετέχουν στην έρευνα. Αν ο ερευνητής θεωρεί ότι τα εθνογραφικά χαρακτηριστικά της φυλής παίζουν κάποιο ρόλο στον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται και βιώνουν την πραγματικότητα, τότε θα είναι ορθότερο να ερευνήσει την κάθε φυλή

ξεχωριστά για το πώς αντιλαμβάνεται το υπό έρευνα φαινόμενο.³⁰

Συνοψίζοντας, το δείγμα στην ποιοτική έρευνα πρέπει να είναι μικρό και συνήθως ανέρχεται σε διψήφιο ή ακόμη και σε μονοψήφιο αριθμό. Επίσης, το δείγμα επιλέγεται με βάση την υποκειμενική κρίση του ερευνητή αναφορικά με τη δυνατότητα του δείγματος να προσφέρει επαρκείς και κατάλληλες πληροφορίες για το υπό έρευνα φαινόμενο και η συγκεκριμένη τεχνική ονομάζεται σκόπιμη δειγματοληψία (*purposive sampling*). Σε αυτό το σημείο, όμως, ο ερευνητής πρέπει να επεξηγήσει γιατί θεωρεί ότι το δείγμα του είναι το πιο κατάλληλο να απαντήσει την ερευνητική του ερώτηση.

ΣΥΛΛΟΓΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ (4ο βήμα)

Μετά τον καθορισμό του αντιληπτικού περιγράμματος, τον ορισμό της ερευνητικής ερώτησης και τον προσδιορισμό του δείγματος, το επόμενο βήμα στην ποιοτική έρευνα είναι η παρουσίαση της μεθόδου συλλογής των δεδομένων, που και αυτή πρέπει να αποτελεί λογική συνέχεια των προηγούμενων βημάτων. Έτσι, οι μέθοδοι συλλογής των δεδομένων θα πρέπει να επιτρέπουν την κατανόηση σε βάθος των υποκειμενικών εμπειριών, αντιλήψεων και πεποιθήσεων των συμμετεχόντων. Με άλλα λόγια, οι μέθοδοι συλλογής δεδομένων στην ποιοτική έρευνα οφείλουν να επιτρέπουν την καταγραφή των πράξεων και των λόγων των συμμετεχόντων, όπως αυτά θα συνέβαιναν ή θα εκφράζονταν αν δεν υπήρχε ο ερευνητής, δηλαδή χωρίς να επηρεάζονται και κυρίως χωρίς να επιβάλλονται ή να καθοδηγούνται από τον ερευνητή. Με αυτόν τον τρόπο ο ερευνητής θα μπορέσει να κατανοήσει τις μοναδικές και υποκειμενικές εμπειρίες, πεποιθήσεις και αντιλήψεις των συμμετεχόντων.^{6,28,31}

Συνεπώς, οι μέθοδοι συλλογής των δεδομένων στην ποιοτική έρευνα πρέπει να στερούνται αυστηρής δομής. Αν, για παράδειγμα, ο ερευνητής καταρτίσει ένα καλά δομημένο ερωτηματολόγιο, αυτό σημαίνει ότι θα έχει σχηματίσει μια σειρά από ερωτήσεις, καθώς και μια σειρά από απαντήσεις για κάθε ερώτηση, από τις οποίες θα μπορεί ο συμμετέχων στην έρευνα να επιλέξει μια από τις προσχηματισμένες απαντήσεις, π.χ. συμφωνώ, διαφωνώ ή δεν γνωρίζω. Όμως, αυτό περιορίζει τους συμμετέχοντες στις απαντήσεις που έχει ήδη σχηματίσει ο ερευνητής, με αποτέλεσμα ο ερευνητής να μην καταγράφει τις προσωπικές πεποιθήσεις, αντιλήψεις και εμπειρίες των συμμετεχόντων, αλλά πώς αυτές οι

πεποιθήσεις, αντιλήψεις και εμπειρίες χωρούν μέσα στις προκαθορισμένες απαντήσεις του ερευνητή, ώστε στη συνέχεια να γίνει καταμέτρηση πόσοι απάντησαν συμφωνώ, πόσοι διαφωνώ και πόσοι δεν γνωρίζω. Αυτό, βέβαια, είναι ασυμβίβαστο με τους στόχους και τους σκοπούς της ποιοτικής έρευνας, αφού αυτό που καταγράφεται είναι η ποσότητα και όχι η ποιότητα. Γι' αυτόν το λόγο, οι μέθοδοι συλλογής δεδομένων στην ποιοτική έρευνα πρέπει να στερούνται αυστηρής δομής και να είναι είτε μη δομημένοι, είτε ημιδομημένοι.^{1,11,32}

Για να γίνει καλύτερα κατανοητή η έννοια της μη δομημένης ή ημιδομημένης τεχνικής συλλογής δεδομένων, χρήσιμο είναι να σημειωθεί πως οι δύο πιο συχνές, χαρακτηριστικές και συνήθεις μέθοδοι συλλογής δεδομένων στην ποιοτική έρευνα είναι η παρατήρηση και η συνέντευξη. Έτσι, για παράδειγμα, μια μη δομημένη ερευνητική συνέντευξη προϋποθέτει ότι ο ερευνητής θα ξεκινήσει τη συνέντευξη έχοντας υπόψη το θέμα που ερευνά και θα ανοίξει τη συνέντευξη με την ερώτηση «ποια είναι η εμπειρία σου για το υπό έρευνα φαινόμενο;». Από εκεί και πέρα, η συνέντευξη με τον κάθε συμμετέχοντα παίρνει τη μορφή διαλόγου, όπου η επόμενη ερώτηση του ερευνητή βασίζεται στην προηγούμενη απάντηση του συμμετέχοντα. Αποτελεί, δηλαδή, μια αφηγηματική διαδικασία, που ο ερευνητής δεν μπορεί ούτε να προκαθορίσει ούτε να προσχεδιάσει και αυτό γιατί δεν μπορεί να γνωρίζει εκ των προτέρων τι θα απαντήσει ο ερωτώμενος και επομένως αδυνατεί να δομήσει τη συνέντευξη. Έτσι, λοιπόν, κάθε μη δομημένη ερευνητική συνέντευξη είναι μοναδική, όπως ακριβώς και οι εμπειρίες, πεποιθήσεις και αντιλήψεις των συμμετεχόντων που θέλει να συλλάβει η ποιοτική έρευνα. Η ίδια ακριβώς φιλοσοφία ισχύει και για τη μη δομημένη ερευνητική παρατήρηση, δηλαδή ο ερευνητής παρατηρεί οτιδήποτε συμβαίνει δίχως να έχει κάποιο προσχέδιο ως προς το τι θα παρατηρήσει.^{18,33,34}

Στην περίπτωση της ημιδομημένης συνέντευξης ή παρατήρησης, σκοπός και πάλι είναι η προσπάθεια του ερευνητή να αποφύγει να υποβάλει στο συμμετέχοντα τις απαντήσεις και γι' αυτόν το λόγο η ημιδομημένη ερευνητική συνέντευξη ή παρατήρηση επίσης δεν έχει αυστηρή δομή. Όμως, στην περίπτωση της ημιδομημένης τεχνικής ο ερευνητής σχηματίζει έναν κατάλογο από 7 ή 8 σημεία, τα οποία θέλει οπωσδήποτε να καλύψει. Ο λόγος που ο ερευνητής καταγράφει αυτά τα βασικά σημεία είναι για να αποφύγει την περίπτωση να παρασυρθεί από τη συνέντευξη που έχει μορφή

διαλόγου και να «ξεστρατίσει» από το θέμα της έρευνάς του. Η ημιδομημένη τεχνική χρησιμοποιείται κατά κύριο λόγο από νέους ποιοτικούς ερευνητές, ώστε να μην παρασυρθούν από τη συνέντευξη ή παρατήρηση και να μην ξεχάσουν να ρωτήσουν ή να παρατηρήσουν τα σημεία που θεωρούν σημαντικά για το υπό έρευνα φαινόμενο. Πρέπει, όμως, εδώ να σημειωθεί πως όλα τα σημεία της ημιδομημένης συνέντευξης μπορεί να μη ρωτηθούν με την ίδια ακριβώς σειρά ή να μην έχουν την ίδια εμβάθυνση με όλους τους συμμετέχοντες. Τα βασικά αυτά σημεία έχουν πιο πολύ ρόλο μνημονικού σημειώματος, ώστε να υπενθυμίζουν στον ερευνητή το ερευνητικό θέμα του. Είναι δηλαδή κάτι σαν χάρτης που να του θυμίζει πού θέλει να φτάσει, αλλά η επιλογή της διαδρομής μπορεί κάθε φορά να είναι διαφορετική, επιλέγοντας διαφορετικά μονοπάτια ή δρόμους ανάλογα με την περίπτωση.^{1,3,33,34}

Έτσι, οι πλέον συνήθεις μέθοδοι συλλογής των δεδομένων στην ποιοτική έρευνα, που συνδέονται με λογική συνέχεια, συνέπεια και αλληλουχία με τα προηγούμενα βήματα της ποιοτικής έρευνας, είναι οι μη δομημένες ή ημιδομημένες ερευνητικές συνεντεύξεις ή ερευνητικές παρατηρήσεις. Οι ερευνητικές συνεντεύξεις είναι συνήθως μαγνητοφωνημένες και οι ερευνητικές παρατηρήσεις συνήθως καταγράφονται σε κάποιο τετράδιο από τον ερευνητή, όμως δεν αποκλείονται και άλλα οπτικοακουστικά μέσα, όπως κάμερες ή φωτογραφικές μηχανές.

ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ (5ο βήμα)

Το πέμπτο βήμα στη διεξαγωγή μιας έγκυρης ποιοτικής έρευνας είναι η ανάλυση των δεδομένων. Εφόσον συλλεγούν τα ποιοτικά δεδομένα με μη δομημένες ή ημιδομημένες ερευνητικές συνεντεύξεις ή ερευνητικές παρατηρήσεις, θα πρέπει να αναλυθούν ώστε να ερμηνευτεί και να κατανοηθεί το υπό έρευνα φαινόμενο. Η ανάλυση των δεδομένων είναι εκείνο το σημείο όπου ο ερευνητής συγκρίνει και αντιπαραβάλλει, ερμηνεύει και κατανοεί, συμπεραίνει και επαληθεύει.^{25,35} Η διαδικασία της ανάλυσης των δεδομένων όχι μόνο είναι αναγκαία, αλλά κατά κάποιο τρόπο δίνει νόημα στην όλη έρευνα και αποτελεί τον απώτερο στόχο της έρευνας, αφού τα δεδομένα από μόνα τους δεν μιλούν, αλλά απαιτούν πάντοτε από τον ερευνητή να δώσει νόημα, να συνδέσει φαινομενικά ασύνδετα σημεία, να ερμηνεύσει τα αίτια πίσω από τα δεδομένα και τελικά να δημιουργήσει καινούργια γνώση.⁴

Ασφαλώς, στην ποιοτική έρευνα η ανάλυση δεν μπορεί να γίνει με στατιστικές αναλύσεις και συγκριτικά γραφήματα, όπως στην ποσοτική έρευνα. Πρέπει και αυτό το βήμα να ακολουθεί λογικά όλα τα προηγούμενα. Έτσι, το πρώτο πράγμα που θα χρειαστεί να κάνει ο ποιοτικός ερευνητής, αφού συλλέξει τα δεδομένα του, είναι να τα καταγράψει όλα σε χαρτί. Αν, δηλαδή, έχει διεξαγάγει μαγνητοφωνημένες μη δομημένες ερευνητικές συνεντεύξεις, τότε αυτές πρέπει να καταγραφούν κατά λέξη, όπως επίσης οι παύσεις της ομιλίας ή τυχόν αστεία. Εφόσον οι συνεντεύξεις ή οι παρατηρήσεις καταγραφούν, τότε ο ποιοτικός ερευνητής διαβάσει και ξαναδιαβάσει όλα τα καταγεγραμμένα δεδομένα, αφενός για να τα ξαναθυμηθεί και αφετέρου για να αρχίσει να τα κατανοεί, δηλαδή να μπορέσει να αποκτήσει μια ολοκληρωμένη αντίληψη ως προς το τι λένε ή κάνουν οι συμμετέχοντες.^{25,35}

Το αμέσως επόμενο σημείο είναι αυτό που οι ποιοτικοί ερευνητές ονομάζουν κωδικοποίηση. Εδώ ο ερευνητής αποδίδει έναν αντιπροσωπευτικό κωδικό σε μια μεγάλη ενότητα του κειμένου. Ο κωδικός αυτός εκφράζει σε συντομία την ερμηνεία που ο ερευνητής δίνει στο συγκεκριμένο κομμάτι της συνέντευξης, π.χ. αίσθημα αγωνίας ή δυσκολία κατανόησης κ.λπ. Πρέπει να σημειωθεί ότι ο κωδικός αναδύεται κατά κάποιο τρόπο μέσα από το κείμενο και δεν επιβάλλεται από τον ερευνητή εκ των προτέρων. Στη συνέχεια και αφού όλο το κείμενο της συνέντευξης ή της παρατήρησης ουσιαστικά συμπεκνωθεί σε μια σειρά από αντιπροσωπευτικούς κωδικούς, τότε αυτοί οι κωδικοί αντιπαραβάλλονται και συγκρίνονται μεταξύ τους για να εντοπιστούν κωδικοί με όμοια χαρακτηριστικά ή νοήματα.^{28,36,37}

Εφόσον εντοπιστούν όμοιοι κωδικοί και σημειωθούν οι μεταξύ τους ομοιότητες, τοποθετούνται μαζί, ώστε να σχηματιστεί αυτό που ονομάζεται θεματική ενότητα. Οι θεματικές ενότητες, λοιπόν, αποτελούν συμπεκνωμένες ολιστικές περιγραφές και ερμηνείες. Είναι το τελικό απαύγασμα για το πώς ερμηνεύουν, αντιλαμβάνονται και βιώνουν οι συμμετέχοντες το υπό έρευνα φαινόμενο και αποτελούν το απόσταγμα που προσφέρει τη βαθύτερη κατανόηση και επεξεργασμένη γνώση για τους συμμετέχοντες. Οι θεματικές ενότητες συνήθως δεν ξεπερνούν τους μονοψήφιους αριθμούς, διαφορετικά απαιτείται περαιτέρω ανάλυση.^{36,38}

Το τελευταίο στάδιο της ανάλυσης περιλαμβάνει τη σύνδεση των θεματικών ενότητων με την ευρύτερη βιβλιογραφία και τις υφιστάμενες θεωρίες. Δηλαδή, ποιες

είναι οι ομοιότητες και ποιες οι διαφορές μεταξύ των αποτελεσμάτων της έρευνας και της ήδη υπάρχουσας γνώσης. Επίσης, υποχρέωση του ερευνητή σε αυτό το σημείο είναι να καταδείξει τον τρόπο με τον οποίο τα αποτελέσματα του προσφέρουν βαθύτερη κατανόηση, πιο επεξεργασμένη γνώση και αρτιότερη αντίληψη για το υπό έρευνα φαινόμενο.^{6,39}

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ/ΣΥΓΓΡΑΦΗ (6ο βήμα)

Το τελευταίο βήμα της ποιοτικής έρευνας είναι η συγγραφή και η παρουσίαση των αποτελεσμάτων, η οποία πρέπει να ακολουθεί και αυτή τη λογική αλληλουχία της ποιοτικής έρευνας. Να μπορεί, δηλαδή, να δικαιολογεί με λογική συνέπεια και συνέχεια όλα τα βήματα της έρευνας, δίχως να πέφτει σε αντιφάσεις. Γι' αυτόν το λόγο, η συγγραφή της ποιοτικής έρευνας ξεκινά με τη λεπτομερή ανάλυση των προηγούμενων πέντε βημάτων και τη θεμελίωση κάθε φορά με λογική συνέχεια του λόγου για τον οποίο επιλέχθηκε το συγκεκριμένο βήμα και όχι κάποιο άλλο.⁴⁰

Επιπλέον, ο ποιοτικός ερευνητής, σε αντίθεση με τον ποσοτικό ερευνητή, είναι υποχρεωμένος από τα προηγούμενα βήματα της έρευνας να παρουσιάσει με ευκρίνεια και τον εαυτό του. Δηλαδή, χρησιμοποιώντας κάποιο ανακλαστικό μοντέλο, να κάνει μια ενδοσκόπηση και να παρουσιάσει στους αναγνώστες ποιες είναι οι πεποιθήσεις και αντιλήψεις του για το υπό έρευνα φαινόμενο και πώς αυτές οι προσωπικές πεποιθήσεις και αντιλήψεις επηρέασαν τη διεξαγωγή και ανάλυση της έρευνας. Ας μην ξεχάσουμε πως θεμέλια θέση στην ποιοτική έρευνα είναι ότι ο ερευνητής αποτελεί το κεντρικό πρόσωπο της έρευνας, που μέσα από την ερμηνευτική διεργασία ουσιαστικά συνδημιουργεί την ερευνηθείσα πραγματικότητα. Γι' αυτό και επιβάλλεται να παρουσιάζονται όχι μόνο οι πεποιθήσεις και αντιλήψεις των συμμετεχόντων στην έρευνα, αλλά και οι πεποιθήσεις και αντιλήψεις του ερευνητή.^{4,7,8,18}

Τέλος, ο ερευνητής που διεξάγει ποιοτική έρευνα πρέπει να παρουσιάσει την κάθε θεματική ενότητα ξεχωριστά. Για την κάθε θεματική ενότητα πρέπει να αναφέρει την ερμηνεία στην οποία η θεματική ενότητα καταλήγει και να προσφέρει κάποιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα από την ερευνητική συνέντευξη ή ερευνητική παρατήρηση. Δηλαδή, χρειάζεται κάθε φορά να επιστρέφει στο αρχικό υλικό του και να δανείζεται κάποια αντιπροσωπευτική φράση ή αντιπροσωπευτική παρατήρηση και να καταδεικνύει πώς ερμήνευσε αυτή

τη φράση ή παρατήρηση, ποιο είναι το νόημά της και ποιοι οι άδηλοι ή πρόδηλοι παράγοντες που επηρέασαν το συμμετέχοντα να εκφραστεί με το συγκεκριμένο τρόπο ή να ενεργήσει τη συγκεκριμένη πράξη. Αν πρόκειται για διδακτορικές διατριβές, απαιτείται πολύ περισσότερη λεπτομέρεια στην παρουσίαση, δηλαδή πρέπει να καταδεικνύεται και πώς δημιουργήθηκαν οι κωδικοί και πώς οι κωδικοί σχηματίζουν τη θεματική ενότητα. Για ερευνητικά άρθρα προορισμένα για επιστημονικά περιοδικά, αυτό δεν είναι εφικτό για λόγους περιορισμού χώρου.^{24,41}

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Πριν ολοκληρώσει τη διαδρομή του το παρόν άρθρο με τη συγγραφή των συμπερασμάτων, πρέπει να τονιστούν δύο σημεία αναφορικά με τη διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας. Το πρώτο σημείο είναι ότι η ποιοτική έρευνα είναι πιο πολύπλοκη, πιο απαιτητική, πιο σύνθετη, πιο χρονοβόρα και πιθανώς πιο δύσκολη απ' ό,τι η ποσοτική έρευνα και πιθανώς και περισσότερο απ' ό,τι αφήνει το παρόν άρθρο να εννοηθεί. Αυτό οφείλεται στο ότι δεν υπάρχει ένας απόλυτος, μοναδικός και σωστός τρόπος διεξαγωγής της. Αντίθετα, υπάρχουν πολλοί, ποικίλοι και συμπληρωματικοί τρόποι διεξαγωγής της και επιβάλλεται κάθε φορά ο ερευνητής να επεξηγεί και να θεμελιώνει λογικά κάθε του απόφαση.

Το δεύτερο σημείο, που αποτελεί επέκταση της παραπάνω παρατήρησης, είναι ότι ο ποιοτικός ερευνητής και η ποιοτική έρευνα δεν μπαίνουν σε καλούπια ούτε μπορούν να προκαθοριστούν, αλλά η ποιοτική έρευνα παίρνει κάθε φορά μια δική της ζωή και εξελίσσεται, όπως σχεδόν ένας ζωντανός οργανισμός, δίχως υποχρεωτικά να γνωρίζουμε πώς θα είναι στο μέλλον ούτε πώς και πότε θα τελειώσει. Για να δανειστώ και να επεκτείνω ένα γραφικό παράδειγμα από τη Janesick,¹⁴ η ποιοτική έρευνα είναι κάτι σαν τη χορογραφία. Όπως ο χορευτής, έτσι και ο ποιοτικός ερευνητής έχει κάποια βήματα, ορισμένα γυρίσματα και κάποιο προκαθορισμένο μοτίβο που χρειάζεται να ακολουθήσει για την τέλεση του χορού ή της ποιοτικής έρευνας. Αλλά όπως ο έμπειρος χορευτής, έτσι και ο έμπειρος ποιοτικός ερευνητής αυτοσχεδιάζει και με αυθορμητισμό και πάνω στη στιγμή φτιάχνει νέα μοτίβα και καινούργια βήματα, που κάνουν το χορό ή την ποιοτική έρευνα μια μοναδική δημιουργία, ένα πραγματικά πνευματικό έργο.

Όμως, ο ποιοτικός ερευνητής, όταν ξεκινά να μαθαίνει τον τρόπο διεξαγωγής της ποιοτικής έρευνας,

όπως ακριβώς και ο χορευτής όταν ξεκινά να μαθαίνει ένα νέο χορό, χρειάζεται να του μεταδοθούν μια σειρά από σαφή βήματα που μπορεί να ακολουθήσει. Μόνο εφόσον αποκτήσει εξοικείωση, εμπειρία, δεξιότητες και μαεστρία μπορεί ο ποιοτικός ερευνητής, όπως και ο χορευτής, να προχωρήσει στο επόμενο στάδιο και να αυτοσχεδιάσει.

Συνεπώς, το παρόν άρθρο, όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, απευθύνεται σε νέους ερευνητές καθώς και σε κλινικούς και φοιτητές που μαθαίνουν τα βασικά στάδια της ποιοτικής έρευνας και δεν έχουν αποκτήσει ακόμη την εμπειρία να αυτοσχεδιάσουν στη διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας. Γι' αυτό, το άρθρο παρέχει ένα σαφές μοντέλο από έξι βήματα, που μπορεί να ακολουθηθεί ο νέος ερευνητής για τη διεξαγωγή ποιοτικής έρευνας ή να χρησιμοποιήσει ο κλινικός νοσηλευτής ή ο φοιτητής για να κρίνει την εγκυρότητα μιας ποιοτικής έρευνας.

Το μοντέλο αυτό των έξι βημάτων αρχίζει με τον καθορισμό του αντιληπτικού περιγράμματος του ερευνητή, που συνήθως είναι είτε το κριτικό αντιληπτικό περίγραμμα, είτε το ερμηνευτικό/σχετικιστικό αντιληπτικό περίγραμμα. Το δεύτερο βήμα είναι ο καθορισμός της ερευνητικής ερώτησης, που συνήθως συμπεριλαμβάνει λέξεις-κλειδιά, όπως «κατανοώντας», «ερμηνεύοντας» ή «εξερευνώντας», καθώς και το «πώς» ή το «γιατί». Το τρίτο βήμα αφορά στον καθορισμό του ερευνητικού δείγματος, που συνήθως είναι διψήφιο ή και μονοψήφιο σε αριθμό και συλλέγεται με τη σκόπιμη δειγματοληπτική τεχνική. Το τέταρτο βήμα είναι η παρουσίαση των μεθόδων συλλογής των δεδομένων, που συνήθως είναι μη δομημένες ή ημιδομημένες ερευνητικές συνεντεύξεις ή ερευνητικές παρατηρήσεις. Το πέμπτο βήμα απαρτίζεται από την ανάλυση των δεδομένων, που συνήθως είναι η μεταφορά όλων των δεδομένων σε γραπτή μορφή, η επαναληπτική ανάγνωση, η κωδικοποίηση του κειμένου, η σύμπτυξη των κωδικών σε θεματικές ενότητες και η σύνδεση και σύνθεση των θεματικών εννοιών με την ευρύτερη βιβλιογραφία. Το τελευταίο βήμα είναι η παρουσίαση της ποιοτικής έρευνας, που περιλαμβάνει τη λεπτομερή παρουσίαση των προηγούμενων πέντε βημάτων, την παρουσίαση του ερευνητή χρησιμοποιώντας ανακλαστικές τεχνικές και την παρουσίαση απόφρων κομματιών από τη συνέντευξη ή παρατήρηση, που σχετίζονται με την ανάλυση και ερμηνεία της κάθε θεματικής ενότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Parahoo K. *Nursing research: Principles, process and issues*. 2nd ed. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2006
2. Sarantakos S. *Social research*. 2nd ed. Basingstoke, Macmillan Press Ltd, 1998
3. Giacomini M, Cook D. Users' guides to the medical literature: XXIII. Qualitative research in health care: Are the results of the study valid? *J Am Med Assoc* 2000, 284: 357–362
4. Mantzoukas S. Issues of representation within qualitative inquiry. *Qual Health Res* 2004, 14:994–1007
5. Rolfe G. Towards a new model of nursing research. *J Adv Nurs* 1994, 19:969–975
6. Holloway I, Wheeler S. *Qualitative research for nurses*. Oxford, Blackwell Sciences, 1996
7. Μαντζούκας Σ. Έρευνα και αντιληπτικά περιγράμματα: Τα είδη και η χρησιμότητά τους για τους ερευνητές νοσηλευτές. *Νοσηλευτική* 2003, 42:405–413
8. Mantzoukas S. The inclusion of bias in reflective and reflexive research: A necessary prerequisite for securing validity. *J Res Nurs* 2005, 10:279–295
9. Norris N. Error, bias and validity in qualitative research. *Educational Action Research* 1997, 5:172–176
10. Rolfe G. Reflexive research and the therapeutic use of self. In: Freshwater D (ed) *Therapeutic nursing: Improving patient care through self awareness and reflection*. London, Sage Publ, 2002:179–194
11. Morse J. Using the right tool for the job. *Qual Health Res* 2004, 14:1029–1031
12. Morse J. It is time to revise the Cochrane criteria. *Qual Health Res* 2006, 16:315–317
13. Avis M. Do we need methodological theory to do qualitative research? *Qual Health Res* 2003, 13:995–1004
14. Janesick VJ. The choreography of qualitative research design: Minuets, improvisations and crystallization. In: Denzin KN, Lincoln YS (eds) *Handbook of qualitative research*. 2nd ed. Thousand Oaks, Sage Publ, 2000:379–399
15. Lincoln YS, Guba EG. Paradigmatic controversies, contradictions, and emerging confluences. In: Denzin KN, Lincoln YS (eds) *Handbook of qualitative research*. 2nd ed. Thousand Oaks, Sage Publ, 2000:163–188
16. Chesney M. Interaction and understanding: me in the research. *Nurse Res* 2000, 7:58–69
17. Bryne M. Linking philosophy, methodology, and methods in qualitative research. *AORN* 2001, 73:207–210
18. Clandinin JD, Connelly MF. Personal experience methods. In: Denzin KN, Lincoln YS (eds) *Collecting and interpreting qualitative materials*. Thousand Oaks, Sage Publ, 1998:150–178
19. Gaberson K. What's the answer? What's the question? *AORN* 1997, 66:148–151
20. Lobiondo-Wood G, Haber J. *Nursing research: Methods, critical appraisal and utilization*. Missouri, Mosby, 1998

21. Morrison J. Developing research questions in medical education: The science and the art. *Med Educ* 2002, 36:596–597
22. Bordage G, Dawson B. Experimental study design and grant writing in eight steps and 28 questions. *Med Educ* 2003, 37:376–385
23. Henry GT. *Practical sampling*. London, Sage, 1990
24. Burnard P. Writing a qualitative research report. *Nurse Educ Today* 2004, 24:174–179
25. Morse MJ, Field AP. *Nursing research: The application of qualitative approach*. London, Chapman & Hall, 1996
26. Morse MJ. *Critical issues in qualitative research methods*. Thousand Oaks, Sage Publ, 1994
27. Patton MQ. *Qualitative evaluation and research methods*. 2nd ed. California, Newbury Park, Sage, 1990
28. Polit FD, Hungler PB. *Nursing research: Principles and methods*. Philadelphia, Lippincott, 1999
29. Thompson C. Qualitative research into nursing decision making: Factors for consideration in theoretical sampling. *Qual Health Res* 1999, 9:815–828
30. Morse MJ. Biasphobia. *Qual Health Res* 2003, 13:891–892
31. May AK. Interview techniques in qualitative research: concerns and challenges. In: Morse MJ (ed) *Critical issues in qualitative research methods*. Newbury Park, Sage Publ, 1994:188–201
32. Bowling A. *Research methods in health: Investigating health and health services*. Philadelphia, Open University Press, 2000
33. Fontana A, Frey JH. Interviewing: The art of science. In: Denzin KN, Lincoln SY (eds) *Collecting and interpreting qualitative materials*. Thousand Oaks, Sage Publ, 1998:47–78
34. Adler AP, Adler P. Observational techniques. In: Denzin KN, Lincoln SY (eds) *Collecting and interpreting qualitative materials*. Thousand Oaks, Sage Publ, 1998:79–109
35. Brink JP, Wood JM. *Advanced design in nursing research*. 2nd ed. London, Sage Publ, 1998
36. Huberman MA, Miles BM. Data management and analysis method. In: Denzin KN, Lincoln SY (eds) *Collecting and interpreting qualitative materials*. Thousand Oaks, Sage Publ, 1998:179–210
37. Tesch R. *Qualitative research: Analysis, types and software tools*. New York, Falmer, 1990
38. Strauss A, Corbin J. *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. 2nd ed. Thousand Oaks, Sage Publ, 1998
39. Munhall LP, Boyd OC. *Nursing research: A qualitative perspective*. New York, National League for Nursing Press, 1993
40. Holloway I, Todres L. The status of method: Flexibility, consistency and coherence. *Qual Res* 2003, 3:345–357
41. Giacomini M, Cook D. Users' guides to the medical literature: XXIII. Qualitative research in health care: What are the results and how do they help me care for my patients? *J Am Med Assoc* 2000, 284:478–482

Υποβλήθηκε: 18/4/2006
 Επανυποβλήθηκε: 9/1/2007
 Εγκρίθηκε: 29/1/2007